

Бевз Т.А. (Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКОРДОННОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

У статті висвітлюється діяльність Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів в умовах еміграції (1919-1922 рр.). Стверджується, що в пошуках компромісу між есерівською і комуністичною ідеологією переважна більшість членів Закордонної делегації виявили прихильність до лівої орієнтації, пішли на співпрацю з більшовиками.

Історія Української партії соціалістів-революціонерів складна і суперечлива й нараховує понад півстоліття. За цей час вона мала періоди підйому, домінувала в українському визвольному русі, займала ключові позиції в політиці за доби Центральної Ради, очолювала уряд, була в опозиції, пережила періоди розколів, зміни політичних програм, і нарешті, тривалий еміграційний період.

Вичленення течій і розпад Української партії соціалістів-революціонерів призвів до того, що в період Директорії єдиної партії більше не існувало, а були дві різні партії, кожна зі своєю політичною концепцією та програмою дій. Центральна течія УПСР, залишаючись незмінно на позиціях самостійності й незалежності Української Народної Республіки, ще довгий час прагнула відновити єдність партії. “Боротьбисти” в своїй ідеології поєднували національне з комуністичними ідеями, що поглиблювало їх розбіжності з позицією УПСР, і зумовило відокремлення, а в подальшому – вступ до КП(б)У. На V з’їзді УПСР (боротьбистів) (6–8 березня 1919 р.) вони перейменували свою організацію в УПСР (комуністів), а центральна течія повернула назву УПСР. Центральна течія залишилася єдиною партією УПСР, яка виступала за принцип трудової демократії та боротьбу за українську державну незалежність.

Усі спроби відновити єдність Української партії соціалістів-революціонерів впродовж другої половини 1918–1919 рр. не увінчалися успіхом. Стосунки з Директорією створювали цілий ряд проблем. М. Грушевський наприкінці 1918 р. звернувся до центральної течії УПСР з пропозицією, щоб українські соціалісти-революціонери і соціал-демократи “вислали за кордон своїх делегатів для контакту з заграничними соціалістичними організаціями, для обопільної інформації й для контролю державного представництва УНР”¹.

¹ Грушевський М. В першій делегації Української партії соціалістів-революціонерів (квітень 1919 р. – лютий 1920 р.) // Борітеся–поборете. – 1920. – Ч. 3. – С. 47.

Екс-голова Центральної Ради запропонував свою кандидатуру для поїздки за кордон у ролі представника УПСР. Центральний комітет партії погодився як із потребою створення організації за кордоном, так і з кандидатурою М. Грушевського. Варто зауважити, що Директорія фінансувала здійснення задуму, а ЦК партії у березні 1919 р. визначив завдання для закордонного представника УПСР. Насамперед, необхідно було налагодити зв'язки з II Інтернаціоналом для забезпечення входження партії до його складу¹.

Черговий конгрес II Інтернаціоналу мав відбутися на початку травня 1919 р. в Амстердамі. Для виконання завдання партії М. Грушевський у середині квітня приїздить до Праги, щоб звідти негайно їхати на конгрес. Однак обставини змусили його затриматися на два місяці. У зв'язку з цим питання про входження УПСР до II Інтернаціоналу вирішено було розглянути на черговому конгресі у серпні поточного року. Перебуваючи у Празі, український політик підготував усі необхідні матеріали для подання до конгресу. Вони були опубліковані французькою мовою у вигляді трьох брошур, які розкривали історію і програму УПСР; відображали перебіг подій в Україні з екскурсом у минуле, містили аналіз соціальної структури українського суспільства та земельний закон Центральної Ради з поясненнями².

Таку увагу до висвітлення історії та діяльності УПСР М. Грушевський пояснював визнанням “заслуг сеї партії в Українській революції і в свідомості, її цінності для нашого трудового народу в будущині”³.

Зустрічі і розмови, які мав М. Грушевський під час перебування в ЧСР, дали змогу “поінформуватись з компетентних джерел про політичну ситуацію та вяснити собі, наскільки має підставу орієнтація, взята Директорією на Антанту” і переконатися, що “самостійна Україна не може сподіватись ні признання, ні піддержки від держав Антанти”⁴.

Переживаючи складні внутрішні процеси, знаходячись у постійній боротьбі впродовж усього періоду Директорії, УПСР все-таки зуміла вийти на міжнародну арену й досягти визнання. У серпні 1919 р. проходила Люцернська конференція Соціалістичного Інтернаціоналу⁵. У її роботі від УПСР брали участь М. Грушевський і Д. Ісаєвич. За рішенням Люцернської конференції УПСР була прийнята до II Інтернаціоналу. Це було міжнародне визнання. Завдяки зусиллям соціалістів була прийнята постанова про право на політичну самостійність народів колишньої Російської імперії, у тому числі й українського. Водночас конференція визнала незалежність і суверенність Української Республіки, заявила

¹ Там само. – С. 48.

² Троцинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – С. 100.

³ Грушевський М. Лист до редакції щоденника “Вперед” // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Тов-во “Знання України”, 1991. – С. 236.

⁴ Грушевський М. В першій делегації Української партії соціалістів-революціонерів (квітень 1919 р. – лютий 1920 р.) // Борітеся–поборете. – 1920. – Ч. 3. – С. 51.

⁵ Див.: Пташинський П. Другий Інтернаціонал і український соціал-фашизм. – Харків: Пролетар, 1932. – С. 16.

протест проти положень трактату Паризької мирної конференції, який передбачав поділ українських земель між сусідніми державами, а також виступила з протестом проти окупації Східної Галичини Польщею та вимагала від Паризької мирної конференції визнання України як незалежної держави з прийняттям її до Ліги Націй¹. Незважаючи на те, що ці рішення були важливим успіхом українських есерів і українських соціал-демократів, які також були прийняті до II Інтернаціоналу, вони не справили належного впливу на керівні кола країн Антанти, оскільки їх геополітичні та економічні інтереси виключали існування України як самостійної держави.

На момент входження до складу II Інтернаціоналу у самій УПСР склалася надзвичайно складна ситуація. В Україні УПСР практично перестала існувати. Колишнє ліве крило партії – боротьбисти в березні 1920 р. оголосили про саморозпуск. Боротьбисти вважали, що “на Україні українська партія с.-р. уже вмерла, комуністична революція її існування не визнає, треба, щоб вона завмерла й за кордоном”².

У закордонній діяльності українських есерів можна відзначити два аспекти: по-перше, процес диференціації і розпаду, відходу від УПСР нестійких елементів; по-друге, нова інтеграція і консолідація УПСР поряд з конструктивною суспільною працею³.

З червня 1919 р. у Парижі почала діяти Закордонна делегація УПСР (ЗД УПСР) на чолі з М. Грушевським. До її складу також входили О. Жуковський, М. Шраг, М. Чечель, Кондратенко. Період перебування у Франції був нетривалим. Уже восени група переїхала до Австрії, оселившись у селищі Фесляу на околиці Відня. Значна частина українських есерів перебувала у Празі і тому для порозуміння з ними М. Грушевський їздив туди в січні 1920 р.

М. Шаповал зазначав, що до Праги “приїхав Грушевський, чекає, і нарада мусить відбутися”, але згодом висловив і своє “особисте враження” від розмови з М. Грушевським та О. Жуковським. “Не знаю, – з сумом писав М. Шаповал представникові Закордонної делегації УПСР М. Чечелю, – кого і за що ненавидять ці люди, що так обезславили себе політикою Центральної ради в її останній “німецький” період. За свої помилки і невдачі вони ніби хочуть помститись. У мене склалося таке враження після побачення з ними, що я наступним поїздом виїхав. Боюсь у своєму осуді переборщити, але деякі факти мене примушують. Грушевський, як розумна людина, робить хитро і тонкіше”. На початку лютого 1920 р. відбулася нарада в Берліні, на якій М. Шаповал виявив готовність “допомагати” М. Грушевському, “а не конкурувати” з ним.

¹ Робітнича газета. – 1919. – 11 вересня; 8 жовтня; 14 жовтня; Трудова громада. – 1919. – 8 жовтня; 16 жовтня; 17 жовтня.

² *Грушевський М.* Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Тов-во “Знання України”, 1991. – С. 226.

³ *Бевз Т.* Пошук шляхів вирішення українського питання Українською партією соціалістів-революціонерів у еміграції // Україна: вчора, сьогодні, завтра. Збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2003. – С. 209.

7 квітня 1920 р. М. Грушевський приїхав до Праги, де зустрічався з однопартійцями стосовно програми політичного блоку, складовою якої й була соціалізація землі. Її поділяли М. Шаповал, М. Шраг, не заперечував і В. Винниченко. Очевидно, ці питання обговорювалися в Карлсбаді (Карлові Вари), куди наприкінці червня 1920 р. приїхали М. Грушевський та О. Жуковський. 15 липня 1920 р. М. Шаповал писав М. Чечелю про те, що вони разом із О. Мицком зустрічалися “в справі блоку”. М. Шраг поінформував М. Чечеля про лист М. Грушевського, який цікавився: “що з блоком”, “чи немає у нас розколу всередині”, “чи не буде розколу”?

Закордонна делегація нового складу переглянула тактичні та ідеологічні позиції партії у зв'язку з новою ситуацією, яка була пов'язана зі східноєвропейською революцією і західноєвропейським соціалістичним рухом. Поступово члени групи перейшли на радянські позиції і шукали шляхів повернення в Україну. До цієї роботи були залучені партійні сили, які перебували за кордоном, організувавши впродовж першої половини 1920 р. три партійні конференції (в лютому, квітні та травні), лейтмотивом яких була ідея – “вивести на шлях світової революції свій народ! Бути з народом і в ніяких випадках не відриватись від народу – се було першою підставою тактики укр. партії с.-р.”¹.

Перша конференція українських соціалістів-революціонерів за кордоном відбулася 14–19 лютого 1920 р. у Празі. На порядок денний були винесені питання: 1) а) Звіт Закордонної делегації старого складу (доп. М. Грушевський); б) повідомлення з місць; 2. Завдання партії: а) програма; б) тактика; в) Соціалістичний Інтернаціонал; г) ставлення до інших партій; 3. Організація партії і Закордонної делегації; 4. Вибори президії Закордонної делегації.²

Учасники конференції звернулися до уряду Директорії з вимогою вступити в переговори з Радянською Росією з тим, щоб “УНР як самостійна радянська республіка заключила з нею (Радянською Росією – Т.Б.) воєнну конвенцію й економічний договір і за її поміччю вернула собі відірвані українські землі і закріпила своє політичне і державне існування”³. Учасники конференції прийняли також заклик до негайного запровадження в Україні диктатури “трудового народу” і пропонували, щоб на перехідний період функції управління державою перейшли до коаліційного уряду комуністів і соціалістів УНР.

Друга конференція теж зібралася у Празі і гостро засудила дії С. Петлюри та І. Мазепи. Висловилися за підтримку радянського уряду в тому разі, якщо він буде захищати національні, соціальні й державні інтереси “трудового народу” України, а також сприятиме створенню

¹ Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Тов-во “Знання України”, 1991. – С. 226.

² Трудова республіка. – 1920. – 20 травня.

³ Резолюції партійних організацій У.П.С.Р. за кордоном // Борітеся–поборете. – 1920. – Ч. 1. – С. 57.

самостійної суверенної радянської соціалістичної республіки в етнографічних межах.

Третя конференція відбулася наприкінці травня й оголосила С. Петлюру “українським зрадником”, запропонувала договори, підписані С. Петлюрою з іншими державами, вважати неправомірними, а також висловила сподівання, що “трудові маси Європи словом і ділом підтримають справу визволення селян і робітників од нападу польських бандитів, в ім'я збереження в українському народі великої віри в солідарність та братерство трудящих всього світу”¹.

За підсумками роботи конференцій і завданнями, які вони поставили, М. Грушевський написав статтю “Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. Замітки з приводу дебатів на конференціях закордонних членів партії”, у якій, як і в попередніх роботах, розглядав питання федералізму. Варто зазначити, що його позиція певною мірою відображала підходи УПСР. Адже саме в період написання статті М. Грушевський працював у комісії з підготовки нової програми УПСР. До складу комісії, крім М. Грушевського, входили О. Жуковський, М. Чечель, М. Шаповал і М. Шраг. Проект програми передбачалося підготувати до 1 вересня 1920 р.

У згаданій статті М. Грушевський ставить питання про форму державного устрою: “чи українська радянська республіка має бути унітарна, чи федеративна”². Далі він зазначав, що “УПСР завжди вважала своїм обов'язком притримуватись старих федералістичних принципів, висунених кирило-мефодіївцями (і ще раніше “Обществом Соединенных Славян”, не кажучи про старші прецеденти). Вона вважала право на федеральний зв'язок не тільки правом України в відносінах до інших національних територій, але також і за окремими частинами української території признавала право домагатись федеральної української республіки”³. Варто прислухатися сьогодні до думки М. Грушевського, яку він висловив у далекому 1920 р.: “Всяке накидування громадам механічної унітарності, примусових зв'язків буде величезною помилкою, яка викличе тільки відпір, реакцію, центробіжність, або дасть ґрунт для нових усобиць. “Великий Українець” наголошував, що об'єднання мусить вирости само собою в процесі життя, воно не може бути штучно форсованим, тим менше – насильно, примусом накидуване”⁴.

Ще щодо адміністративно-територіального устрою радянської України, то М. Грушевський вбачав його як федерацію громад і їх рад. У запропонованій схемі на перший план висувався принцип місцевості, тобто кооперації різних трудових елементів: селянства, робітництва, трудової інтелігенції. Загалом найпростіша схема радянської організації мала бути

¹ Там само. – С. 63-64.

² *Грушевський М.* Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. Замітки з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії // *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 231.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 232.

такою: робітничо-селянська рада громади (комуни), місцеве об'єднання (волося, місто), земля, Всеукраїнський конгрес рад або Центральна Рада¹. Виходячи з такої форми державного устрою, вчений зазначав: “Коли загальна організаційна робота буде скуплена в органах земель, а всеукраїнський конгрес обмежиться тільки тим, що доконче мусить бути скуплене в центральнім органі, як справи міжнародної політики, оборона, адміністрація війська і морська і т. ін., все ж інше буде віддане в компетенцію землі, то українська республіка в останнім рахунку буде федерацією земель – сполученими штатами України. Тоді тим самим відпаде питання про спеціальне становище країв, котрим історичні умови надали відмінну етнографічну, економічну чи культурну фізіономію, як, скажімо, Крим, Бессарабія, Галичина, чи які інші”². А у випадку, коли Україна буде надто централізована, М. Грушевський вважав, що питання про федеральний статус окремих земель будуть ставити самі землі.

Однак не всі члени УПСР поділяли таку позицію. Частина українських соціалістів-революціонерів, залишаючись на платформі “трудої демократії” й радянської влади, розпочали політичну боротьбу з більшовицьким режимом. Відбулося розмежування із Закордонною делегацією УПСР саме в питанні про ставлення до більшовицької влади.

У лютому 1920 р. Центральний комітет УПСР ще з більшою рішучістю засудив всяку збройну боротьбу проти режиму КП(б)У в Україні, зазначивши, що досягнення завдань, поставлених працюючими масами України, лежить у площині співробітництва з радянським урядом (дозвіл займати посади в радянських установах). КП(б)У у березні 1920 р. поповнила свої ряди боротьбистами, а УПСР за кордоном визнала найбільш могутньою і реальною силою. 19 липня 1920 р. Політбюро КП(б)У розглядало питання про “Звернення” УПСР до соціалістичних партій Європи, у якому зазначалося, що радянська влада й комуністична партія не мали впливу на селі, а Петлюра і Махно виженуть більшовиків з України.

Тенденції до примирення й спільної праці з більшовиками наростали і в тій частині УПСР, яка перебувала поза межами радянської України, на території, окупованій Польщею. Вони знайшли свій вираз у місії члена УПСР А. Степаненка з Кам'янця до Києва від імені певних кругів з пропозицією підтримки радянського режиму за умови, що УСРР дійсно буде республікою робітників і селян України. У 1921 р. друкований орган КП(б)У – “Вісті ЦК КП(б)У”, аналізуючи політику Закордонної делегації УПСР, визнали її “лояльною опозицією Радянській Україні”. Пояснення цьому знаходимо у листі В. Винниченка, який зазначав: “Закордонна Делегація партії Українських соціалістів-революціонерів (центральна течія) стала виразно на ґрунт радянської влади. Вони мають велике бажання

¹ Там само. – С. 230.

² Там само. – С. 231.

з'єднались з боротьбистами. Такі тенденції помічаються й у їхнього ЦК, але Делегація не має змоги розшукати його”¹.

Даючи цьому оцінку, В. Винниченко констатував, що “більшість, на мою думку, стала на цей ґрунт зовсім широ. Але не можу з впевненістю сказати, що в них викристалізувалися комуністичні переконання. Вони до цього ще не прийшли, ще лишилося есерівство. Деякі ж, мені здається, просто нездатні до цього, як наприклад М. Грушевський. Він дуже болочу внутрішню боротьбу пережив, поки згодився стати на радянський ґрунт”².

Водночас В. Винниченко висловлював застереження, що “ця згода є тільки тактичний крок його, а не глибоке, непохитне й активне переконання, за яких він готов був би піти на жертву”³.

Ці висловлення були не випадковими, адже навколо колишнього голови Директорії УНР В. Винниченка з середовища українських соціал-демократів сформувалася Закордонна група Української Комуністичної партії у Відні. Відповідно до прийнятого конференціями УПСР на пряму політичної роботи, Закордонна делегація УПСР підписала “Радянський Революційний Блок” з Закордонною групою Української Комуністичної партії.

Відомості, які надходили з великим запізненням з України, підтверджували спочатку солідарність на пряму, який визначила Закордонна делегація та її конференції, з курсом Центрального комітету УПСР в Україні. Однак розрив Центрального комітету з концепцією УНР під час польсько-петлюрівської акції сприяв покращанню відносин з урядовими колами УСРР. Центральний комітет перейшов на легальне існування. Члени партії почали працювати в радянських установах.

Усе те, що було зроблено в Україні і за кордоном, як зазначалося у зверненні Закордонної делегації, підготувало ґрунт для поїздки в Росію й Україну члена “Радянського Революційного Блоку” В. Винниченка, який “знайшов почесну зустріч, забуття його попередніх відповідальних виступів проти УСРР в ролі голови уряду УНР і пропозицію відповідальних постів, на вибір, в УСРР”⁴.

Аналізуючи цю ситуацію, у зверненні висловлювалася надія, “що українська революція вийде нарешті на рівний шлях і українські соціалістично-революційні партії – УПСР, УКП – знайдуть своє місце в світовім революційнім фронті, своєю дійсно радянською тактикою здобудуть вплив на РКП-КП(б)У в українських справах і вирівняють їх помилки, спричинені доктринерством і централістичними російськими пережитками, що дало б можливість з часом об'єднатися у єдиній партії революційного соціалізму всім радянським партіям України. А до того часу тактична й ідеологічна база, вироблена спільними заходами партійних

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 8, оп. 1, спр. 45, арк. 7.

² Там само.

³ Там само, арк. 7 зв.

⁴ Від Закордонної Делегації Української партії Соціалістів-Революціонерів до партійних організацій і товаришів за кордоном. – Б.м., Б.р. – С. 3.

товаришів за кордоном, переглянута і прийнята УПСР на найближчій партійній з'їзді, могла б дати міцні основи для партійної роботи, забезпечуючи її від нових збочень”¹. Цю позицію поділяли не всі члени УПСР, а переважно члени Закордонної делегації.

Однак події осені 1920 р. внесли суттєві корективи в плани Закордонної делегації. Наступ радянських військ на Польшу й Галичину; результати ризьких переговорів; розходження між лозунгами та реальними діями у більшовиків щодо України; повернення В. Винниченка в еміграцію; арешт радянськими органами членів Центрального комітету УПСР у Києві та їх тривале перебування у в'язниці без висунення обвинувачення і, нарешті, процес над членами УПСР з метою дискредитації есерівської партії серед робітничо-селянських мас України викликали суттєві зміни в позиціях усіх членів партії як в Україні, так і за кордоном. Досить детально ситуацію в Україні відтворив М. Шаповал у листі до М. Чечеля від 2 жовтня 1920 р.: “Сьогодні я цілий день мав розмову з одним з найгарячіших, з Володимиром Кириловичем, який з дружиною вернувся і тепер вже тут. Розбитий фізично, але ще більше морально. Його оповідання страшні. Те, що ми знали раніш, – то ніщо перед страшними фактами, які він оповідає. Нічого нема! Жаж, злочинства, апатія, спекуляція, шантаж, голод, холод. Поголовна ненависть проти влади і проти тих чесних, що сміють наблизитись до неї, говорити з нею, прикривати її своїм чесним іменем. Ніякого соціалізму нема. Міста – руїна. Села. В селах все є: свої школи, гімназії, інженери, спеціалісти, господарство. Село – неприступна фортеця. Туди хтось може потрапити лише через протекцію українця якогось. Національна свідомість росте буйно вгору. Робітництво також розбіглося на села і спекулює як посередник між містом і селом. Власть вся в руках жидів, яких мінімум 70% в складі влади. Ніяких рад нема. Виключно особиста влада”.

Почалася нова хвиля опозиції проти політики порозуміння з комуністами серед недавніх прихильників цього напрямку. Центром цієї опозиції стала закордонна група Української Комуністичної партії під проводом В. Винниченка, з одного боку, і Празька група УПСР під проводом М. Шаповала – з іншого. 31 жовтня 1920 р. була створена Празька група УПСР, до складу якої ввійшло 10 осіб на чолі з М. Шаповалом. Вона організаційно об'єднала українських есерів Волині, Буковини, Галичини, які входили до складу сусідніх країн. Центром стала Чехословаччина, де була зосереджена значна частина української еміграції. Упродовж кінця 1920 – поч. 1921 рр. вони працювали над ідеологічно-програмовими питаннями, брали участь у виданні місячника “Борітеся – поборете”, яку видавала у Відні Закордонна делегація УПСР. Там же готувалася до друку книга М. Шаповала “Революційний соціалізм на Україні”.

Ідея заснування тематичного видання зародилася ще в 1919 р., але організаційного оформлення почала набувати влітку 1920 р. Так, 17 липня

¹ Там само.

в листі до М. Чечеля М. Грушевський зауважив: “Збірник надумали “Борітеся – поборете” 40 с.” Назву запропонував М. Шаповал, бо М. Шраг волів іншої – “Український соціаліст-революціонер”. Мотиви його заснування знаходимо в листі М. Шрага до М. Чечеля 11 липня 1920 р.: “По “зрілих розмишленіях”, Микита Юхимович, Микола Пилипович та я прийшли тут до висновку, що пора нам нарешті повніше показати свою фізіономію як партії, видати для того журнал. 10. VII. 20 р. лист спинився, бо сюди надїхали Міцюк, а на другий день Мих. Серг. та Жуковський, з якими і відбули тут нараду, між іншим, і на журнальну тему. Вирішили № 1 вже тепер, с. 40. Зміст. 1. Стаття Мик. Юх. 2. Стаття Мих. Серг. про завдання партії, (стор. 16 з неї), яку він вислав зараз же, УПСР як селянської партії”. Боролися пером і закличками, які не чули в Україні, але “Борітеся–поборете” став друкованим органом Закордонної делегації УПСР, котрий дуже драгував більшовиків. До збірника “Борітеся–поборете” М. Грушевський писав статті та редагував інших авторів. У першому його випуску, обсяг якого становив 64 сторінки, М. Грушевський написав 53, а М. Шраг – 2 сторінки. Він подав матеріал до третього випуску статтю “На село”.

Партійний орган “Борітеся–поборете” у 1921 р. зазначав, що “М. Шаповал, по своїм особистим давнішим (часів Директорії) зв’язкам з В. Винниченком, став гарячим пропагандистом його ідей”¹. З ініціативи М. Шаповала В. Винниченко взяв участь у засіданні Празької групи, виступивши з повідомленням про свою поїздку в Росію й Україну. На підставі поданого В. Винниченком матеріалу М. Шаповал під гаслом “консолідації революційних українських сил” розпочав підготовку акції для боротьби з радянським урядом України і РКП-КП(б)У. Коли ж Закордонна делегація рішуче осудила цю акцію, він розпочав агітацію проти неї ж.

21–23 січня 1921 р. відбулася IV конференція УПСР. Головував на ній М. Грушевський. Н. Григорійв повідомив учасників конференції, що Центральний комітет партії заарештовано. Відзначалося також, що ЦК незадоволений політикою Закордонної делегації. Н. Григорійв виступив з доповіддю. Як відзначив у своєму щоденнику М. Шаповал, “доклад Григорієва зробив враження”². Ця конференція була досить драматичною. Раніше підготовлений проект нової партійної програми, підписаний і прийнятий Закордонною делегацією 1 вересня 1920 р., був представлений у значно зміненому вигляді, “зміни всі вказували на безнадійне підгравання під марксо-ленінізм”³. Програма викликала конфлікт між М. Шаповалом, який був автором культурного, господарського і тактичного розділів проекту, і М. Чечелем, який на зауваження М. Шаповала про те, що

¹ Борітеся–поборете. – 1921. – Ч. 9. – С. 5.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі –ЦДАВО України), ф. 3563, оп. 1, спр. 119 а, арк. 17 зв.

³ Народництво в Українському визвольному рухові (Промова т. М.Ю. Шаповала на конференції УПСР 9–10 липня 1928 р. в Празі) // Вільна Спілка. Неперіодичний орган української партії соціалістів-революціонерів. – Прага; Львів, 1927–1929. – Збірник 3. – С. 118.

поданий текст не є автентичним, категорично запевнив, що змін немає. М. Шаповал фактами довів, що зміни є, на що М. Чечель заявив, що є зміни “редакційного характеру”. Лідер Празької групи констатував: “Це була брехня, бо замінити поняття трудових мас поняттям пролетаріату, який мусить керувати селянством – це не редакційна зміна, а большевицька теза”¹. Відбулася гостра суперечка. Та це був не єдиний конфлікт.

Другий інцидент був пов’язаний з М. Грушевським. Представники Празької групи не хотіли брати участь у конференції, якщо на ній будуть присутні не члени партії. Це стосувалося насамперед М. Грушевського. Ще в серпні 1920 р. на запитання М. Шаповала про його партійну належність, він відповів, що не член УПСР. Про те, що М. Грушевський не член УПСР, сказали також члени Закордонної делегації М. Шраг і М. Чечель. Вже на конференції М. Грушевський зробив заяву про те, що він “зв’язав навіки своє ім’я з УПСР, віддав їй всі сили, репутацію і став в її ряди”². Цю заяву всі учасники конференції прийняли як офіційний вступ М. Грушевського до УПСР. Отже, ми можемо констатувати, що членом УПСР видатний український історик став лише в січні 1921 р.

Однак у листопаді 1921 р. М. Грушевський у “Листі до редакції щоденника “Вперед”” писав: “В признанні заслуг сеї партії в Українській революції і в свідомості, її цінності для нашого трудового народу в будущині вступив я до сеї партії в часах її найтяжчого упадку, в 1919 р., щоб по змозі послужити її реорганізації і ідеологічному піднесенню, і трудно мені відійти від неї, поки вона зістається під тяжкою нагінкою й не може стати на ноги”³.

Важко сказати, де істина. Згідно з логікою, не член партії не мав права займатися партійними справами і вирішувати питання, пов’язані з майбутнім партії. А з іншого боку, – то був революційний час, йшла війна і тонкощі організаційного моменту були, мабуть, не найголовнішими. Крім того, на січневій конференції між Празькою групою М. Шаповала і Закордонною делегацією М. Грушевського відбувся конфлікт, після якого стосунки між М. Грушевським і Празькою групою зіпсувалися назавжди. З цього часу розпочалося критичне ставлення есерів Празької групи до М. Грушевського.

Повертаючись до конференції, варто відзначити, що інциденти на конференції цим не вичерпалися. Закордонна делегація представила проект резолюції про ставлення до влади в Україні. З доповіддю виступив автор резолюції П. Христюк. Він доводив необхідність визнання уряду Х. Раковського законним урядом України. Представники Празької групи (всього – 4) виступили проти. “Проти” голосували і представники груп, які емігрували в Польщу (всього – 2). “За” резолюцію голосували – делегація (4) і віденські представники (2). Таким чином, було 6 – “за”, 6 – “проти”. Резолюцію не було прийнято. Однак представники Закордонної делегації

¹ Там само.

² Там само.

³ *Грушевський М.* Лист до редакції щоденника “Вперед” // *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во “Знання України”, 1991. – С. 236.

вважали її за прийнятну, тому що “голос голови дає перевагу”. Празька група у зв’язку з цією ситуацією розійшлася з Закордонною делегацією ворогами. Згодом стало відомо, що Делегація вела переговори з більшовиками.

IV Конференція УПСР у Празі (січень 1921 р.), скликана Закордонною делегацією для обговорення питань, у яких уже виявилися помітні розходження між Закордонною делегацією та Віденською групою, з одного боку, і групою М. Шаповала з другого, замість стирання відмінностей (до чого докладала всіх зусиль Закордонна делегація), виявила принципове і глибоке розходження між Закордонною делегацією, яка відстоювала (разом з іншими товаришами) лінію, взятую попередніми конференціями і ЦК партії, і прихильниками угодовської консолідації.

У квітні 1921 р. УПСР оголосили в Україні поза законом. Як зазначав М. Шаповал, “в Проскуріві з цього приводу розвішано плакати. Повстанський рух великий шириться. Більшість есерів бореться проти більшовицько-московського режиму”¹. 2 травня 1921 р. М. Шаповал отримав копію листа від ЦК, датованого 20 березня. У листі М. Любинський, А. Степаненко, Черкаський писали “сумні речі”: “Лизанівський, Петренко, Часник, Березняк, Голубович сидять в Харкові в тюрмі. Холод, голод, жах. Березняк помер 21 січня 1921 р. Просять підняти питання перед європейськими комуністичними партіями, щоб вони вплинули на РКП в напрямі ліквідації ганебної справи”². М. Шаповал резюмував: “бідні, наївні люди”³.

23 червня 1921 р. Закордонна делегація направила М. Чечеля в Україну. Основною метою подорожі М. Чечеля до Харкова був намір добитися легалізації УПСР в Радянській Україні, зустрітися з членами ЦК, з’ясувати позиції й їхню відповідність політиці Закордонної делегації.

Поїздки планувалося здійснити через Прагу, де мала відбутися зустріч з членом Празької групи Н. Григорієвим і членом ЦК Балашом, який мав передати лист ЦК до Закордонної делегації з висвітленням своєї позиції. Під час зустрічі Н. Григоріїв повідомив, що Балаш до Праги не прибув. Однак у листах до Н. Григорієва повідомив, що ЦК стоїть на тих позиціях, які за кордоном репрезентують члени УПСР, згуртовані навколо Закордонного комітету, до складу якого входили М. Шаповал, Н. Григоріїв та інші. ЦК вважав неможливою згоду і порозуміння УПСР з більшовиками в Україні.

Н. Григоріїв зазначив також, що вони ще більше впевнилися в тому, що стоять на тих самих позиціях, що й ЦК, і в заснуванні Закордонного комітету не вбачають будь-якого порушення партійної дисципліни. Діставши цю інформацію, М. Чечель поїхав до Москви. У той час там проходив конгрес Комінтерну і він мав намір взяти участь у його роботі, оскільки мав мандат від Закордонної делегації. Однак у мандатній комісії йому пояснили, що необхідно звернутися до делегації України, щоб вона

¹ ЦДАВО України, ф. 3563, оп. 1, спр. 119 а, арк. 34.

² Там само, арк. 35.

³ Там само.

підтвердила його повноваження. Натомість член української делегації О. Шумський пояснив, що мандат не може бути визнаний українською делегацією. Тим самим було продемонстровано ставлення офіційної української влади до Закордонної делегації УПСР.

Незважаючи на таке ставлення, М. Чечель, який був уповноважений Закордонною делегацією виступати з політичними заявами від її імені, вирішив використати своє перебування в РСФСР для того, щоб: 1) поїхавши в Україну, вияснити можливості або неможливості легалізації УПСР в Україні, 2) зустрітись або хоч зв'язатися з ЦК УПСР і вияснити для себе його позиції й тактику, а також поінформувати його про діяльність Закордонної делегації¹. М. Грушевський зазначав, що для ведення переговорів радянський український уряд призначив О. Шумського.

Для реалізації цих завдань М. Чечель 9 липня 1921 р. зустрівся з О. Шумським, поінформувавши його про діяльність партії за кордоном упродовж 1919–1921 рр. і про вплив, який намагалася здійснювати Закордонна делегація на діяльність партії в Україні. Пояснюючи мету поїздки, наголосив, що хоче з'ясувати можливість легалізації УПСР, “яка тоді стала б активним чинником соціальної революції на Україні, прийнявши організовану участь в роботі для зміцнення радянської України”². Зазначимо, що про це в листі колишнім членам ЦК УПСР в Україні про позицію Закордонної делегації УПСР у питанні ставлення до радянської влади М. Грушевський писав: “ми весь час всіма силами стараємося вияснити РКП необхідність признати національні наші домагання, щоб поруч російського [коня] запрягти і нашого українського коня до воза соціалістичної революції”³.

О. Шумський пояснив, що уряду УСРР і КП(б)У були відомі всі заходи, які Закордонна делегація робила для порозуміння, а також добре відома її позиція. Закордонну делегацію вважали лояльною у ставленні до радянської влади в Україні і вірили в її бажання активно допомогти їй зміцнитися. Останніми матеріалами у цій справі були записка і телеграма О. Жуковського, надіслані ним з Риги в травні 1921 р. до Харкова на ім'я О. Шумського. Після отримання цих документів справу було розглянуто на засіданні Політбюро КП(б)У і для передачі Закордонній делегації прийнятого рішення було доручено О. Шумському побачитися з О. Жуковським. Однак зустріч не відбулася, тому Делегація не мала інформації.

Постановою Політбюро КП(б)У легалізація УПСР в Україні визнавалася неможливою; бажаним було повернення в Україну для участі в радянському будівництві людей із Закордонної делегації, особливо М. Грушевського, однак передумовою цього повернення мав би бути вихід з УПСР.

¹ Див.: Від закордонної делегації Української партії Соціалістів-Революціонерів до партійних організацій і товаришів за кордоном. – Б.м., Б.р. – С. 8-9.

² Там само. – С. 9.

³ ЦДАГО України, ф. 8, оп. 1, спр. 45, арк. 31.

Причину такого рішення Політбюро КП(б)У особисто О. Шумський пояснював відсутністю соціальної бази, на яку могли б опертися у своїй роботі українські есери. Досить логічними були його мотиви: “Коли б ви хотіли шукати цієї опори серед бідного українського селянства, то тут ви виступили б конкурентами нашої партії. Ми почали роботу по класовому розкладу українського селянства і досягнули тут значні наслідки. Ми виділяємо з посеред селянства незаможні елементи і організуємо їх, але ми хочемо, щоб вони були – і вони повинні бути нам базою. Отже для нас невідгнано і недопустимо, щоб ви стали тут нашими конкурентами”¹. Більш відвертіше навряд чи можна сказати.

І далі О. Шумський намагається проаналізувати усі верстви населення, які були в тогочасному українському суспільстві: “Ця розкладова робота провадиться нами серед середняка; на куркуля ви сами не претендуєте; яка ж верства ще могла б бути вашою базою? Нею могли б бути українські інтелігенти, півінтелігенти, ріжні учителі, бувши кооператори, земці і т.д., за котрими стоїть український куркуль. Вся ця верства знаходиться до нас в опозиції і шукає всякої можливості організуватись проти нас або для того хоч, щоб впливати на нас. Ми уважно за цим слідкуємо, не даємо, розуміється, і не дамо їм жадної можливості організуватись, щоб не допустити до політичних впливів дрібної буржуазії, яка на нас напірає і єсть в сей час нашим головним ворогом. Між тим, коли б ми дали можливість організуватись вашій партії, себ-то коли б ми її легалізували, то вся ця реакційна і контрреволюційна дрібнобуржуазна публіка посунула б в вашу партію, щоб в ній зорганізуватись. Це сталося б обов’язково, чи хотіли б ви того чи ні. Ви могли б потягнути до себе кращі елементи з цієї маси, котрі справді прихильно ставляться до нас, але до них поприростала б ця реакційна публіка. Ви опинилися б в полоні у неї зі своєю програмою і врешті або вийшли б з неї, або втратили б в ній всяке значіння, а між тим спричинилися б до її організації”². Ці пояснення, дані О. Шумським, змушують до аналізу і роздумів. Адже він був вихідець з УПСР, який перейшов на позицію УПСР (боротьбистів) і стверджував, що боротьбисти не змогли вберегтися від схожого явища і партія наповнилася різнорідними елементами, лише злиття її з КП(б)У врятувало її від “упадку в контрреволюцію”. Наскільки сильною була ідеологія більшовиків і однозначне визнання монопартійності, що вже у 1921 р. О. Шумський, який багато в чому не поділяв поглядів більшовиків щодо політики в Україні, заявив: “ділитися владою з іншими партіями ми не маємо заміру і не будемо”³.

КП(б)У не була зацікавлена в “розширенні соціальної бази диктатури на користь селянства”, оскільки “воно означало б ослаблення цієї

¹ Див.: Від Закордонної Делегації Української партії Соціалістів-Револуціонерів до партійних організацій і товаришів за кордоном. – Б.м., Б.р. – С. 10.

² Там само.

³ Там само.

диктатури, її пролетарського характеру, привносячи дрібнобуржуазні селянські впливи”¹.

Твердість і непохитність намірів КП(б)У щодо УПСР О. Шумський ще раз підкреслив, розповідаючи про процес над членами УПСР. Зокрема, він наголосив: “Нашою ціллю було остаточно здискредитувати в очах народніх мас цю партію, і ми процесом цю ціль осягнули”². Незважаючи на категоричну й однозначну позицію КП(б)У, член Закордонної делегації М. Чечель вирішив поїхати ще в Україну для зустрічі з Х. Раковським, Д. Мануїльським та членами ЦК УПСР, які перебували у в’язниці. Після узгодження цього питання з ЦК КП(б)У він отримав дозвіл на поїздку.

У Харкові 16 липня 1921 р. відбувалася зустріч з членом ЦК КП(б)У, майбутнім першим секретарем Д. Мануїльським. М. Чечель поінформував його про закордонне життя української еміграції. На пропозицію про бажання реорганізувати УПСР, поставити її на службу соціальної революції і працювати у тіснім контакті та спільно з КП(б)У в Україні, Д. Мануїльський відповів аналогічно тому, як це раніше зробив О. Шумський. Водночас звернув увагу на те, що “теперішнє становище радянських республік дуже тяжке і чи знайшли б ми в собі досить сили, щоб видержати цей тягар і не зійти з тої дороги, на яку ми ступаємо”³. На що М. Чечель відповів, що їхні позиції не тактичного характеру, а випливають з перегляду принципових засад.

Наступна зустріч з головою Ради народних комісарів УСРР Х. Раковським ще більше підтвердила неможливість легалізації УПСР. На зустрічі з Х. Раковським був присутній Г. Пятаков, який зазначив: “Ваша група настільки далеко відійшла від есерівства в своїй ідеології і тактиці, що мало що вас вже й зв’язує з УПСР; тому з ваших слів випливає необхідність для вас вийти з УПСР, після чого перед вами одкрита дорога як для політичної, так і для всякої іншої роботи”⁴.

Х. Раковський зазначив, що всі члени УПСР будуть бажаними гостями в Україні, але після того, як вийдуть зі складу УПСР. Після того він поінформував М. Чечеля про діяльність радянського уряду в Україні, “про сучасний стан її, і з тих інформацій виходило шире бажання уряду задовольнити всі національні потреби українського трудового народу, не порушуючи основ соціалістичної політики і не виключаючи в масах націоналізму і шовінізму”⁵.

20 липня, під час зустрічі з Х. Раковським, представник Закордонної делегації отримав офіційний дозвіл на побачення з арештованими членами УПСР. Зустріч розпочалася 22 липня о 12 год і тривала до 12 год ночі, а умови, у яких перебували члени УПСР, дали змогу розмовляти з ними відверто.

¹ Там само.

² Там само. – С. 11.

³ Там само. – С. 12.

⁴ Там само. – С. 13.

⁵ Там само.

На запитання М. Чечеля, чи не вважає потрібним за даних умов ЦК, щоб Закордонна делегація взагалі повернулася в Україну, йому відповіли, що ЦК вважає необхідним перебування її за кордоном. Що ж стосується решти членів УПСР, то ЦК висловлює побажання, щоб вони, не виходячи з УПСР, намагалися використати будь-яку можливість для повернення в Україну і не залишалися за кордоном. Щоб за кордоном по можливості уникали партійних чвар у УПСР.

Результати поїздки М. Чечеля в Україну остаточно переконали членів Закордонної делегації в неможливості легалізації УПСР в Україні. Досить красномовно про це висловився теоретик українських есерів П. Христюк у закордонному органі “Борітеся–поборете”. Зокрема, він зазначав: “Партія перебуває на нелегальному становищі, про нормальне партійне життя й думати не доводиться. Та це само собою розуміється, не звільняє нас від соціалістичного обов’язку – давати оцінку кожного політичного моменту й пояснити трудовому селянству, сільському пролетаріатові й робітництву ті шляхи, які кожної хвилі вели б Радянську Республіку не до руїни, а до скріплення її. Бо як би вороже не ставились до нас комуністична партія (більшовиків) України та її уряд, ми знаємо, що інтереси працюючих мас України, інтереси радяльської робітничо-селянської республіки стоять вище за них, за наші сучасні суперечки”¹.

Після заборони УПСР в Україні М. Шаповал та Н. Григоріїв засновують 14 травня 1921 р. Головний політичний комітет Закордонної організації УПСР на чолі з М. Шаповалом. До його складу ввійшли: член президії Празької групи Г. Грицай, представник УПСР у Галичині Н. Григоріїв, у Польщі – О. Мицюк. Загалом це була друга організація правих членів УПСР за кордоном, першою – був “Організаційний комітет” М. Ковалевського. Пояснюючи мету і визначаючи завдання створення Закордонної організації УПСР члени партії зазначали: “Ми хочемо струсити з партії намул комуністичного та буржуазного засмічення, накинутого її недозрілими партійними масами та окремими елементами, і ствердити той напрямок її діяльності, який характеризується назвою нашої партії – Соціалістичний (а не комуністичний) та Революційний (а не буржуазно еволюційний)”².

6 липня 1921 р. Празька група офіційно розірвала стосунки з Закордонною делегацією. М. Грушевський, О. Жуковський та П. Христюк вважали винуватцем розриву М. Шаповала. Сам М. Шаповал причиною розриву стосунків вважав “розходження в багатьох важних пунктах ідеології і тактики. Привід – лист Закордонної делегації від 10.06.21 про Закордонний комітет УПСР у Празі”³.

У серпні 1921 р. Закордонна делегація почала переслідувати членів Празької групи. М. Шаповала називали інтриганом, кар’єристом. Його, а

¹ Христюк П. Новий курс комуністичної політики і наша партія // Борітеся–поборете. Закордонний орган української партії соціалістів-революціонерів. – 1921. – № 10. – С. 9.

² Боротьба. – 1921. – Ч. 1. – С. 2.

³ Шаповал М.Ю. Щоденник. – Нью-Йорк, 1958. – Ч. 1: Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. – С. 60-61.

також Н. Григорієва, Г. Грицяя, Балаша та інших було віддано під партійний суд, “розпущено” Закордонний комітет, представлено у ЦК також документи на виключення їх зі членів УПСР “назавжди”. “Всі члени УПСР за кордоном, – писав М. Шаповал, – кваліфікували поведінку З.Делегації як зрадницьку, большевицько-провокаційну, безсоромну і безчесну”¹. Така ситуація вимагала проведення реконструкції в партії. Керівництво партійною політикою було покладено на Закордонний комітет на чолі з М. Шаповалом і Н. Григорієвим. Варто звернутися до щоденника М. Шаповала, у якому він записав: “Українство розклаталося остаточно. Фракійки, групи, одиниці – озлоблені, несамовиті, клеветницькі, інтриганські, ніхто нікому ні в чому не вірить”². І далі звучить вирок: “Україна автоматично одержить ту долю, яку дають їй сусіди, Росія. Що буде там – те буде на Україні. Навіть федерації не буде – я в цьому переконаний. “Після революції, дай Боже, щоб ми хоч мали свою школу” – цей афоризм Винниченка ще не втратив ґрунту”³.

Закордонна делегація УПСР прийняла рішення про розпуск Закордонного комітету УПСР і Празької групи УПСР. Це рішення було проігнороване. Більшість членів УПСР поділяли позицію ЗК УПСР і він продовжував діяти. Регулярно відбувалися засідання Закордонного комітету, часто проводилися конференції.

У листопаді 1921 р. М. Грушевський написав відкритого листа Голові Раднаркому Х. Раковському. Його було опубліковано. І вищі партійні органи змушені були повернутися до розгляду питання про долю українських есерів. 30 січня 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У, розглянувши питання “Про групу Грушевського (Грушевський, Чечель, Христюк)”, прийняв рішення “доручити т. Раковському з’ясувати за кордоном питання про можливість приїзду на Україну групи Грушевського”⁴.

Були різні варіанти повернення М. Грушевського в Україну. Однак в одному всі були однакові: не дозволяти займатися політичною діяльністю. Про цей період є надзвичайно цінні свідчення П. Христюка, які вперше оприлюднив сучасний дослідник Ю. Шаповал: “Наша група – “віденців” – стала на становище нової програми лівих укр. соц.-рев. (що її було надруковано в журналі “Борітеся–поборете”) і повороту на Радянську Україну.

Нова програма визнавала радянську систему влади, де в чому наближалася до Комуністичної програми, але в основному була не комуністична. Програма не визнавала принципу пролетарської диктатури, обстоювала принцип так званої робітничо-селянської демократії, загострювала національне питання тощо.

¹ Народництво в Українському визвольному рухові (Промова т. М.Ю. Шаповала на конференції УПСР 9–10 липня 1928 р. в Празі) // Вільна Спілка. Неперіодичний орган української партії соціалістів-революціонерів. – Прага; Львів, 1927–1929. – Збірник 3. – С. 120.

² Шаповал М.Ю. Щоденник. – Нью-Йорк, 1958. – Ч.1: Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. – С. 61.

³ Там само.

⁴ Цит. за: Пуріг Р.Я. М.С. Грушевський: між історією і політикою. 1924–1933 рр. // Український історичний журнал. – 1991. – № 4. – С. 64.

Серед нас виникли суперечки щодо питання: для чого повертатись, в якій формі провадити на Україні співпрацю з Радвладою. Частина (Шраг, В. Залізняк і я) запропонували повернутись організовано, всім разом декларувавши в Україні своє ставлення до Радянської влади і своє бажання стати до співпраці. Але решта (Грушевський, Чечель і Жуковський – члени закордонної партійної організації) відкинули цю пропозицію. Ухвалено було їхати неорганізовано, хто коли зможе, не виступати з декларацією і не посідати на Україні відповідальних посад.

Повернення відбулося неорганізовано. Першим поїхав Стефан, потім 1922 р. – Чечель, Жуковський та В. Залізняк. Я повернувся на Україну (разом з кооператором Крекотнем, з яким укупі працював у віденському Радянському представництві) року 1923-го”¹. Наступного року, як відомо, повернувся в Україну М. Грушевський.

Мотивуючи причини свого повернення, М. Грушевський називав бажання “відложити на бік старі рахунки, всю історію УСРР і взяти від радянського режиму все, що він може дати для закріплення здобутків революції і підготовлення культурних чи національних вимог українського народу і zarazом підтримати радянський режим, оскільки він буде відповідати інтересам краю та не тільки іменем, а ділом самим буде урядом України”².

П. Христюк стверджував, що він і його колеги по партії повернулися “як радянці, для праці з радянським урядом”³. Водночас відзначав, що в Україні “немає й ґрунту для віденської програми. Це привело нас до переконання ліквідувати яку будь партію, які будь зв’язки з есерівщиною наслідком цього рішення і було надруковано у “Вістях” заяву “віденців” і тих, що до них приєдналися, про розрив зв’язків з есерівщиною”⁴.

“Новий курс економічної політики радянського уряду, – наголошував П. Христюк, – тільки потверджує правильність позиції Української партії Соціалістів-революціонерів. І повинен послужити нам стимулом до дальшої акції в ясно наміченому партією напрямкові: прикласти всіх зусиль для врятування революційних соціалістичних завоювань на Радянській Україні, завоювань, які є рівночасно здобутками працюючих мас всього світу. Новий економічний, так само як інші зміни в політиці правлячої комуністичної партії, які зайшли в останній час, – зокрема в національній справі – в напрямку, на який ми вказували ще рік тому, свідчать не про ... кінець есерівщини, а про здатність партії революційного соціалізму правдиво оцінити становище, намітити доцільні шляхи революційної боротьби, і творчості, а тим самим про її життєвість”⁵.

¹ Цит. за: *Шаповал Ю.І.* Генеральний писар (Павло Христюк) // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К.: Т-во “Знання”, 1994. – С. 104-105.

² Цит. за: *Потульницький В.А.* Наукова діяльність М.С. Грушевського в еміграції 1919–1924 рр. // Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 55.

³ Цит. за: *Шаповал Ю.І.* Генеральний писар (Павло Христюк) // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К.: Т-во “Знання”, 1994. – С. 105.

⁴ Там само.

⁵ *Христюк П.* Новий курс комуністичної політики і наша партія // Бороться–поборете. Закордонний орган української партії соціалістів-революціонерів. – 1921. – № 10. – С. 25-26.

Досить переконливо звучать і пояснення есерів про причини повернення в Україну: “Конкретні інтереси української революції наказували зв’язати долю трудової України з світовою боротьбою працюючих і не зважаючи на всі помилки проти української революції московських комуністів шукати з ними, як реальною й найближчою соціалістично-революційною силою, щирого і тривкого порозуміння на платформі інтересів світової революції. Наша партія намітила була цю лінію в січні 1919 року, зафіксувавши її в рішеннях тодішньої партійної конференції і постановах Центрального Комітету. Під враженням помилок московського комуністичного режиму на Україні частина наших партійних товаришів, разом з українськими с-д незалежних відійшла на який час від цієї лінії”¹.

У щоденнику М. Шаповала з’явилися повні розпачу рядки: “Але яке трагічне становище. Спочатку одірвались боротьбисти, потім другі групи, тепер закордонна делегація... Група за групою летять, як метелики, на вогонь і палять крила. Большевики сміються з усього і топчуть всі святині соціалізму, а неофіти йдуть і палять крила на огні большевицької брутальності”². А далі дещо оптимістичніше: “Між іншим Чернов сказав, що марксизм збанкрутував, і що для народів Сходу служитиме ідеологія революційного соціалізму (варто зазначити, що на той час праця М. Шаповала “Революційний соціалізм на Україні” була вже написана – Т.Б.). Глибока правда! Я в цьому переконаний!”³

Підсумовуючи, варто зазначити, що діяльність Закордонної делегації УПСР відбувалася в складних умовах еміграції, у пошуках компромісу між есерівською і комуністичною ідеологією. Переважна більшість членів Закордонної делегації висловлювали прихильність до лівої орієнтації, навіть компромісу з більшовиками при умові негайного запровадження соціалізму і радянської системи, як політичної влади в Україні на засадах соборництва. Не відкидався і принцип диктатури пролетаріату у спілці з трудовим селянством.

¹ Від закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів до партійних організацій і товаришів за кордоном. – Б.м., Б.р. – С. 32.

² Шаповал М.Ю. Щоденник. – Нью-Йорк, 1958. – Ч. 1: Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. – С. 53.

³ Там само.